

როზეტა გუჯეჯიანი

მინდიეთის თემი (ზედა მაჭახელი, თურქეთის რესპუბლიკა)

მინდიეთის თემი¹ (ოფიციალური სახელია „მარალ“) ზედა მაჭახელში მდებარეობს. ზედა მაჭახელი 1921 წლიდან თურქეთს მიეკუთვნა, ქვედა მაჭახელი კი ბოლშევიკური რუსეთის მიერ ოკუპირებული საქართველოს შემადგენლობაში დარჩა. მაჭახლის ხეობა როგრც საბჭოთა კავშირის, ასევე თურქეთის რესპუბლიკის მხრიდან, დახურულ ზონად გამოცხადდა და მთელი სამოცი წლით აკრძალული იყო კომუნიკაცია ორად გაყოფილ ხეობას შორის. საქართველოს რესპუბლიკის შექმნის შემდეგ აღდგა ურთიერთობა მაჭახლის ხეობის სხვადასხვა მხარეებში მცხოვრებ ნათესავთა შორის, რის საშუალებასაც ეს რეგიონი ნახევრ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში იყო მოკლებული.

ზედა მაჭახელი (ოფიციალურად, **ჯამილი**) რ თემისაგან შედგება: **ხერთვისი, ზედვაკე, ეფრატი, ქვაბითავი, მინდიეთი, აკრია**. თითოეულ თემში რამდენიმე სოფელია (მაჰალე) გაერთიანებული. ზედა მაჭახლის ადმინისტრაციუ-

¹ მინდიეთი, თურქეთის ადმინისტრაციული მოწყობის მიხედვით, სოფლად (ქოი) არის მიჩნეული, მაგრამ, რეალურად, მინდიეთი თემია და იგი რამდენიმე ცალკეული სოფლისაგან (მაჰალე) შედგება. მინდიეთი ამ მხრივ გამონაკლისი არ არის. ცნობილია, თურქეთის სახელმწიფოს მიერ სოფლად (ქოი) ჩათვლილი ყოველი ქართული დასახლებული პუნქტი რამდენიმე დამოუკიდებელი სახელის მქონე სოფლისაგან შედგება, ანუ ქოი ქმნის სოფელთა (მაჰალეები) კრებულს. ოფიციალურად ყოველი ასეთი კრებული სოფლად (ქოი) არის გატარებული და ერთი გამგებელი (მუხტარა) ჰყავს. ვუიქრობ, მართებული იქნება, ისტორიული ტაო-კლარჯეთის მხარეებში არსებული ტრადიციული ქართული დასახლებული პუნქტების აღსანიშნავად გამოყენებულ იქნეს ტერმინი **თემი** და არა სოფელი. ამგვარი დასახლებების სტრუქტურა დამახასიათებელია საქართველოს მთიანი მხარეებისათვის, მაგალითად, სვანეთისა და ზემო აჭარის ყოველი თემი რამდენიმე ცალკეული სოფლისაგან შედგება და მათ თემის სახელი აერთიანებთ.

ლი ცენტრი **ხერთვისია**, რაიონი ბორჩხაა, ხოლო ვილაიეთი (რეგიონი) ართვინია. დღეისათვის ზედა მაჭახელში დაახლოებით 500-მდე ოჯახია, მათგან თითქმის ნახევარი ზამთრობითაც რჩება ხეობაში. სასიხარულოა, რომ პენსიაზე გასული მაჭახლელები მშობლიურ მხარეს უბრუნდებიან დიდი ქალაქებიდან.

მინდიეთის თემი **დიდელის** ხეობაში მდებარეობს. დიდელის სათავე **მერეთის მთაშია** (ადგილი „ყელობა“). აკრიის თემის მიდამოებში დიდელეს აკრიის წყალს უწოდებენ, მინდიეთის ტერიტორიაზე შემოსვლის შემდეგ იგი მინდიეთის წყალი ხდება. ხერთვისის თემში დიდელეს ეფრატის დელე უერთდება და იქმნება მდინარე **მაჭახელი**. მინდიეთს ჩამოუდის სხვა დელეებიც: **ცივნარეთის დელე**, **ზეკალეთის დელე** და სხვ.

ზედა მაჭახელი დღესაც მდიდარია ტყეებით, ხის ძვირფასი სამშენებლო ჯიშებით, თანაც რეგიონი ნაკრძალ ზონადაა გამოცხადებული, იგი იუნესკოს მიერ დაცულ ტერიტორიადაა აღიარებული. ეს კი იცავს ზედა მაჭახლის ტყეებს გავერანებისაგან, ასევე ჰესების მშენებლობისაგან.

მინდიეთის თემში რამდენიმე დიდი და პატარა სოფელია: **ირემეთი**, **ზეკალეთი**, **ოსანეთი**, **ქავთარეთი**, **გივიეთი**, **ცეცხლეთი**, **კონკალათი**, **ზემტყისი**, **ზემვარე** (გივიეთის საკარია, მაჰალე), **ველის** ნახევარი, **წიანის** ნახევარი, **ცივნარეთი**, **კორტანეთი**, **გოგორტყე**, **ჯორიეთი**, **დიდტყე**. სოფლების ოფიციალური სახელწოდებები XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან თურქულია, მაგრამ მოსახლეობა იყენებს ქართულ სახელებსაც. ამჟამად თითქმის ყველგან შეცვლილია არამხოლოდ სოფლების, არამედ თვით მაჰალეების სახელებიც კი. მაგალითად, ირემეთს ურუნლუ შეარქვეს.

მინდიეთის მოსახლეობა ეთნიკურად მთლიანად ქართველია, თუმცა მინდიეთელთა მცირე ნაწილი დაქორწინებულია არაქართველებზეც, მაგრამ მოსახლეობის ეს ნაწილი დიდ ქალაქებშია ემიგრირებული.

ცნობილია, მაჭახლის ხეობა უძველესი დროიდან მოყოლებული და, ასევე, მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში აქტიურად მონაწილეობდა საქართველოს პოლიტიკურ და კულტურულ-სამეურნეო ცხოვრებაში. ამ მხარეში უწყვეტად ცხოვრობდა ადგილობრივი მოსახლეობა. რეგიონის თავისებურებები განაპირობებული იყო გეოგრაფიული პირობებით.

მაჭახლის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარე ხანგრძლივი ისტორიის მქონეა. მაჭახელი ხელსაყრელი გეოგრაფიული პირობების გამო ძველი მსოფლიოს მთავარი საქარავნო-სავაჭრო გზის ერთ მონაკვეთს მოიცავდა,

ასევე გვიან შუა საუკუნეებშიც შავშეთისაკენ მიმავალი გზა მაჭახელზე გადიოდა და გადმოცემით, ამ მხარის ბოლო თემში – ეფრატში მდებარეობდა ერთ-ერთი საბაჟო პუნქტი².

მაჭახლის ძველი სახელი **მიჭიხიანია**. მიჭიხიანი **ტბეთის ეპარქიაში** შედიოდა. „მტბევარის სამწყსო: დახატულას ზედათი ანაკეროს აქეთისულა შავშეთი მიჭიხიანთ ბატონის კათალიკოზის. იმ ქვეყნის ეპისკოპოსის იასაულიც ის ყოფილა, აჭარა დანდალოს ზეითი მას ჰქონია, დანდალოს ქვემოთი აჭარა ქუთათელის სამწყსო ყოფილა“³.

მაჭახლის სოფლებისა და საგვარეულოების შესახებ საყურადღებო მასალაა დაცული გიორგი ყაზბეგის მიერ ტბეთის საკათედრო ტაძარში აღმოჩენილ ხელნაწერში. ამ ხელნაწერს პავლე ინგოროყვა უწოდებს შემდეგ სახელს – „**სულთა მატიანე მიჭიხიანის ხევისა**“⁴. ლენინგრადის არქივში დაცული ქართული ხელნაწერი 1977 წელს ვრცელი კომენტარებითა და საძიებლებითურთ გამოსცა თ. ენუქიძემ და „**ტბეთის სულთა მატიანე**“ დაარქვა⁵. მკვლევარს, ბუნებრივია, მოტანილი აქვს გარკვეული არგუმენტები ახალ სახელწოდებასთან დაკავშირებით, მაგრამ ხელნაწერს სახელად, ვფიქრობ, „მიჭიხიანის სულთა მატინე“ უფრო მიესადაგებოდა, ვინაიდან, „**ტბეთის სულთა მატიანის**“ მიხედვით, **ძირითადად სწორედ მაჭახლის ხეობის მოსახლეობა ჩანს შემწირველად**: მაჭახელში მდებარეობდა „მაჭახლის დედა-ეკლესია“ წოდებული ტაძარი ეფრატის თემში. ამ ადგილას, ეკლესიის საძირკველზე, ეკლესიისავე ქვებით აგებულია ჯამე. ადგილს **სანაკი/სენაკი** ჰქვია. იქვე შემონახულია სამონასტრო კომპლექსისა და გვირაბების სისტემა. ეფრატის თემში ჩაწერილი გადმოცემით, ეფრატის დედა ეკლესიაში მოღვაწე უკანასკნელ მღვდელს, რომელსაც **სვიმონ ეფრატელი** რქმევია, ხელისუფლების (ოსმალების ხელისუფლება) თანხმობით, **ეფრატის ეკლესიიდან წაუღია ქართული ხელნაწერები და ტბეთში გადაუტანია**. მღვდელი წარმოშობით იმერზე-

² ნ. კახიძე. მაჭახლის ხეობა. ბათუმი. 1974, გვ. 7-8.

³ დ. ბაქრაძე. არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში (ატლასითურთ). თარგმნა ა. ტოტოჩიანი. ბათუმი. 1988, გვ. 77.

⁴ პ. ინგოროყვა. გიორგი მერჩულე, ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა. ნარკვევი ძველი საქართველოს ლიტერატურის, კულტურის და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ისტორიიდან. თბ. 1954, გვ. 96.

⁵ ეპიგრაფიკული ძეგლები და ხელნაწერთა მინაწერები. III. ტბეთის სულთა მატიანე. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თინა ენუქიძემ. თბ. 1977.

ვის სოფელ **უსტამისიდან** ყოფილა. მიხრობელთა აზრით, „ტბეთის სულთა მატინე“ ეფრატის ეკლესიიდან არის წადებული სვიმონ ეფრატელის მიერ.

გვიან შუა საუკუნეებიდან მაჭახელი **ოსმალთა იმპერიის** ფარგლებშია მოქცეული. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მასალით ცნობილია, რომ მაჭახლელები მთელ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ყველაზე გვიან გამაჰმადიანებულიან⁶.

1878 წლიდან მაჭახელზე გავრცელდა რუსეთის იმპერიის იურისდიქცია. რუსეთის ანტიქართული პოლიტიკის შედეგად 1881-1882 წლებში და, აგრეთვე, 1921 წლიდან ხეობა დატოვა მრავალმა მუჰაჯირად წასულმა ქართველმა. 1878 წლის მუჰაჯირობა განსაკუთრებით მასშტაბურია. ხალხი სოფლებიდან წასულა ჯერ კიდევ რუსების შემოსვლამდე. ამ დროს თითქმის განახევრებულია მოსახლეობის რაოდენობა. მინდიეთელთა ნახევარზე მეტი გადასახლებულია **ორდუს ვილაიეთის უნიეს რაიონის სოფელ თექქირაზში**. მუჰაჯირად წასულთა ერთი ნაწილი რამდენიმე წლის შემდეგ უკანვე დაბრუნებულია და მამაპაპეულ საცხოვრისში აღუდგენია კერა. ნაწილი კი უნიეს მხარეში დარჩენილა, მათ შთამომავლებს დღესაც მჭიდრო ურთიერთობა აქვთ მაჭახელში მცხოვრებ ნათესავებთან.

1921 წლიდან **ზედა მაჭახელი კვლავ თურქეთის საზღვრებშია მოქცეული**. ამ დროიდან იწყება ბათუმსა და ზედა მაჭახლის ხეობას და მასთან ერთად მთელ შავშეთს, კლარჯეთს, ნიგალის მხარესა და ამიერტაოს შორის არსებული ტრადიციული სოციალური და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების მოშლა და ნოვაციური ყოფითი ელემენტების გაჩენა/დამკვიდრება. ცნობილია, ზედა მაჭახლის ხეობა ორგანულად იყო დაკავშირებული ქვედა მაჭახელთან. თურქეთის შემადგენლობაში მოქცეულ ისტორიული საქართველოს სხვა ნაწილებთან მას რთული გეოგრაფიული პირობების გამო ზამთრობით გზა ეკეტება. ზედა მაჭახელში სამანქანო გზა ადის მხოლოდ თურქეთის მხრიდან. ქლასკურთან და ბორჩხასთან დამაკავშირებელი ეს გზა პაწამთაზე დიდთოვლობის გამო მთელი 7-8 თვის განმავლობაში იკეტება.

საქართველოს გათავისუფლების შემდეგ (1991 წელი) თანდათანობით მომზადდა ნიადაგი და რამდენიმე წლის წინ ზამთრობით ხეობაში ჩაკეტილ ზედა მაჭახლელებს უფლება მიეცათ ქვედა მაჭახელში გადასვლისა და იქიდან სარფის გზით თურქეთისკენ გადაადგილებისა. ამგვარ მგზავრობას თურქეთის ადმინისტრაციის ნებართვით თურქეთის სპეციალური „სერვისი“ ემსა-

⁶ ზ. ჭიჭინაძე. ქართველების გამაჰმადიანება. ტფ. 1907.

ხურება. ორ სახელმწიფოს შორის მზადდება ზედა და ქვედა მაჭახლის დამაკავშირებელი გზის გახსნა. ეს გზა უშუალო საზღვარია საქართველოსთან (ქვედა მაჭახელი, ხელვაჩაურის რაიონის სოფელი ზედა ჩხუტუნეთი).

ბუნებრივია, საბჭოთა კავშირის დაშლას და საქართველოს გათავისუფლებას ზედა მაჭახლის მოსახლეობა უდიდესი სინარულით შეხვდა, რადგან საბჭოთა საქართველო მათთვის, ფაქტობრივად, რუსეთად მიიჩნეოდა. ამავე დროს შესაძლებელი გახდა ახლობელ-ნათესაების მოძიება და გაწყვეტილი ნათესაური ურთიერთობების აღდგენა. ცნობილია, საზღვრის ჩაკეტვის გამო (1921 წელი) მთელი 60 წლით ერთმანეთს დაშორდნენ უახლოესი ნათესავები, ოჯახები ორად გაიყო. არათუ კონტაქტის, არამედ ზედა ან ქვედა მაჭახლის მოსახლეობისათვის გაღმა დარჩენილი ხეობისაკენ ხელის გაშვებაც კი ისჯებოდა როგორც საბჭოთა, ასევე თურქეთის ხელისუფლების მხრიდან. ერთ-ერთი მოხრობელის დედას ქვედა მაჭახელში დარჩენია სამი და ერთი ძმა. თვითონ კი ზედა მაჭახელში ყოფილა გათხოვილი, „ნენეი დილას ღელეზე ჩადიოდა, წყალს შესვამდა და პაწაის უკან ჩალვრიდა, ჩემს სოფელს ჩაიარს, ჩემი და დაღვეს და იცნობს, რომ მე ვრ, გამიხსენებენ“-ო. საზღვრის გახსნის შემდეგ ეს ქალი მის შვილს ქვედა მაჭახელში ჩაუყვანია, ქალს 60 წლის უნახავ დედამამიშვილებთან დაუყვია ერთი თვე. შემდეგ უთქვამს, სიკვდილის აღარ მეშინიაო. ასეთი უამარავი სიუჟეტია დაფიქსირებული ყველა თემსა და სოფელში, როგორც ზედა, ასევე ქვედა მაჭახელში.

მინდიეთში შემონახულია ქართული გვარების ხსოვნა. არის რამდენიმე გვარი, რომლებიც უცვლელი სახით არის წარმოდგენილი, მაგალითად, **ირემაძე**, **ქათამაძე**, **ცივნარიძე**, **გივიაძე** და სხვ. გვარების დიდ ნაწილს კი ოსმალური ფორმა აქვს: **იხტიაროღლი**, **მეთინოღლი** და სხვ. თურქეთის რესპუბლიკის შექმნის შემდეგ მინდიეთელებს, ისევე როგორც თურქეთის ყველა მოქალაქეს, ახალი, თურქული გვარები მიენიჭათ.

თანამედროვე მასალით მინდიეთში შემდეგი გვარები არსებობს: „ახალურიდან ღვეწყოთ, ვინცხა რომ არიან, რაცხა რომ არიან: **ირემაძეიდან** ღვეწყოთ, სოფლის თავიდან. **ჩახლოღლი**, ჩამოვიდა იქუხდან, ახლა აქ ზის, აქუარია. **მეთინოღლი** არი. **იხტიაროღლი** არი, **შაჰანალოღლი** არი, გადმოხვალ აქეთ: ქვეიდან ამოსული **ელიმანიშვილი** (ჩიქუნარი არი). ცოტა აქეთ გამოხვალ, **თურმანძეები** არიან, **ფერსანიძეები** იყვნენ, **ჯინოღლები** იყვნენ. გმალველით აქეთ, **ხოზიკოღლები** იყვნენ, **ოსანიძეები** არიან (ბაირახტაროღლები). **ცივნარიძეები** სამი-ოთხი არიან, გარიგებული ბევრი არიან. ცივნარიძეები

არიან: ბექირბაიარხტაროლი, დურსუნოლი, სარიოსმანოლი არი, ქურჯ-კოსმანოლლები, ძველად იყვნენ ფუტკარაძეები. კარჩხალოლლები იტყვიან, მუთაველოლლები არიან, სეიდიადიშვილი იყო, ის ვინებიდან იყო არვიცი, ვინმე არ დარჩა ამოწყდნენ. ჯანგიანოლლები არიან. დუმბაძეები არიან, ჩამოსული არიან. აშილალოლლები არიან, ისინ ჩამოსულები არიან. თანთოლლები არიან, ავბექირიშვილები არიან ახლა. შექეროლლები არიან, მაგრამ ამათი ძველი გვარი არვიცი. გრძელოლლები თანთოლლების განაყარი არიან. ძველი-შვილიც აქ იყო, ქვედაური. მუსტაფაოლი არი, მათ რაცხა ძველი გვარი აქვ, არვიცი, ჩხიკვაძე არი აქზე ჩვენი მეზობელი არი. გეზვალ აქ გივიაძეები არი. გივიაძეში უსტალიოლი არი, ქაშიბოლი არი, ძველად ყოფილა, ხანჯიოლი არი. ხანჯიოლი და ქაშიბოლი ჰასანოლია. ჯიბუტაძე არი, ბილალოლი, ჩიკუტაძე არი, ბექიროლი. ქათამიძე არი“.

-ეთ სუფიქსით სოფლების სახელებია შემონახული: ირემეთი, ცეცხლეთი, ჯორიეთი, გივიეთი, ოსანეთი, ზეკალეთი, ცივნარეთი...

„ტბეთის სულთა მატეინეში“ მოხსენიებულ მაჭახლის სოფელთა (ზედვაკე, ჩიქუნეთი, ჩხუტუნეთი, ეფრატი, ხერთვისი) შორის მინდეთი არ იხსენიება, მაგრამ წყაროში დაფიქსირებულია დღესაც კი მინდეთში მცხოვრები საგვარეულოები.

მოსახლეობაში შემონახულია ცოდნა ისტორიული საქართველოს მხარეების – ზედა მაჭახლის, ნიგალის/ლიგანის, შავშეთის (დღევანდელი თურქეთის რესპუბლიკა) და აჭარის – ტრადიციული სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირ-ურთიერთობების შესახებ; ახსოვთ ამ ეთნიკურად ქართული მხარეების ერთმანეთთან გადასასვლელი გზა-ბილიკების მარშრუტები და ტოპონიმები, აგრეთვე, აკრიიდან და მინდეთიდან აჭარაში (საქართველო) გადმოსასვლელი ბილიკები. ზედა მაჭახელს უშუალოდ ეკვრის ქვედა მაჭახელი (ხერთვისს გაღმა), აჭარა (მინდეთის და აკრიის მთებიდან), კარჩხალის მთიდან გადასასვლელია იმერხევში, საიდანაც მიემართებოდნენ შავშეთის, არტაანისა და კოლასაკენ. თეთრიწყლის მთიდან გზა მიემართება დევსქელისწყლის ხეობისაკენ. მაჭახლიდან მარადილში ძველად (XX საუკუნის 20-იან წლებამდე) ტრადიციული გზით დადიოდნენ: „აქდან ჩახვილოდი კირნათის ხიდზე, იქიდან შებრუნდებოდი კირნათისკენ და გადხვილოდი მარადილში“. 1921 წლამდე ზედა მაჭახლისთვის ბართან, ქალაქთან ურთიერთობის მარშრუტს ქვედა მაჭახლის გავლით ბათუმთან კავშირი და, აგრეთვე, მარადიდის ცნობილი ბაზრობა წარმოადგენდა. ახალი საზღვრის გავლების შემდეგ

ზედა მაჭახელები იძულებულნი გახდნენ გზები გაეკვალათ ლიგანის ხეობი-საკენ, თუმცა ეს გზა უფრო რთული იყო და ზამთრობით დღესაც კი 7-8 თვითაა ჩაკეტილი.

მინდიეთელებს ეამაყებათ თავიანთი სოფელი და მინდიეთელობა: „მინ-დიეთი ძველი სოფელია. დედაური სოფელია. მინდიეთს ყველა სოფლიდან მოსულები ჰყავს. მინდიეთი იმდენეთი მითლილი იყო რომ პირველზე, მინდიე-ლი ერთი დასასახლებელი ერთი ბიჭისთვის რომ საცხან გოგო გამოერჩინ მეორე სოფელში, ეთხოვნეს, დეეფიქრეს, რომ გუუსწორდებოდნენ სახლს, მინდიელს გოგო მივცეთ თუ არაო, არ იტყონდენ, ჩვენი გოგო მინდიეთს გე-ლინობას-სძალობას იქს თუ არაო, ამას იტყონდენ.“ „მინდიელი კაცი არ გიმტყუნებს. ზედა მაჭახლისთვის ყველა სოფელი ისეა. მინდიეთის ინსანი (ადამიანი) მძიმეა, არ გიმტყუნებს, არ მოგატყუილებს. რაცხას იქს, ბევრ დაიფიქრავს. კარგობაც ძალოვან კარგია, ნაწყენიც ძნელი იქნებოდა. არც მან ვინმეს დუშმავებს რამეს, მანაც არ წყავს“.

მინდიეთელი მოსწავლეები მოკლებულნი არიან თავიანთ სოფლებში განათლების მიღების შესაძლებლობას. მთელ ზედა მაჭახელში არის მხოლოდ ერთი სკოლა-ინტერნატი. იგი მდებარეობს ხერთვისში და არის 8 წლიანი სწავლება. სკოლის მოსწავლეები ორშაბათიდან პარასკევამდე სკოლა-ინტერ-ნატში ცხოვრობენ, შაბათ-კვირას კი თავ-თავიანთ ოჯახებს უბრუნდებიან. სკოლაში ქართული ენა არ ისწავლება.

ისტორიული საქართველოს სხვა მხარეებისგან განსხვავებით, ზედა მა-ჭახელში მიგრაციული პროცესები ნაკლებად შეინიშნება. მინდიეთის თემში ზამთრობით იკლებს მოსახლეობის რაოდენობა, მაგრამ თითქმის ყველა სო-ფელში რჩება რამდენიმე ოჯახი.

ზედა მაჭახლის **დასახლების ტიპი კვლავაც ტრადიციული ქართულია, ხვეისპირული**. ვერტიკალურ ზონალობაშია განთავსებული სოფლები და საც-ხოვრებლები. სოფლები უბნებადაა დაყოფილი. უბნებში, ძირითადად, მოგვარე-ები ცხოვრობენ, ახლო ნათესავები, განაყრები.

ზედა მაჭახლური **საცხოვრებელი ნაგებობა** ტრადიციულად, წაბლის ხისაა, ქვის საძირკვლებზე, გადახურულია ნაძვისაგან გამოხდილი ყავრით ან კრამიტით და აჭარული სახლის ლოკალურ ნაირსახეობას წარმოადგენს. ამ-ჟამად სახლები ძირითადად საცხოვრებელი დანიშნულებისაა და სამეურნეო ნაგებობები ცალკეა განთავსებული. 20-30 წლის წინ კი ახორი სახლის პირ-ველ სართულზე იყო მოწყობილი. კარ-მიდამოს განუყოფელი ნაწილია ბელე-

ლი და ნალია.

ორსართულიანი სახლების პირველ სართულზე სხვადასხვა საყოფაცხოვრებო ნივთი და სამეურნეო იარაღი აწყვია. მეორე სართულზე აიგნიდანაა შესასვლელი მთავარ ოთახში, სადაც ოჯახის უფროსი წევლის საძინებელიცაა. ამ ოთახიდან არის გასასვლელი დერეფანში, რომლის გასწვრივ სამზარეულო, სასტუმრო ოთახი, ორი სხვა ოთახი (დასაწოლი ოდიები) და ბოლოში საუჭნაოა მოწყობილი. მთავარ ოთახში ძველებური სექციების ადგილზე ამჟამადც ორი ტახტია. ზოგიერთ სახლში ბუხრის გასწვრივ კედელში ორი ნიშია. ცნობილია, ძველად ამ ნიშებში ერთ მხარეს ქვეშაგებელს ინახავდნენ, ხოლო მეორე ნიშში ე.წ. აბანო-ჰამამიც იყო მოწყობილი. იქ სითბოც ტრიალებდა და ხის ჯამიც იდგა, რომელსაც უერთდებდა ხის ღარი, რითაც ნაბანი წყალი გარეთ იღვრებოდა. მთხრობელთა ინფორმაციით, XX საუკუნის 30-60-იან წლებში ასეთი აბანო-ჰამამი ყველა სახლში იყო.

ტრადიციული საცხოვრებლის უმთავრესი ელემენტები გადატანილია თანამედროვე ყოფაშიც: ახალი სახლები, რომლებიც კვლავ ძირითადად ხისა შენდება, იმეორებს ტრადიციულ ტიპს, იმ განსხვავებით, რომ ორსართულიანი სახლების ინტერიერში აუცილებლადაა თანამედროვე წყალგაყვანილობისა და გათბობის სისტემები. მაჭახლელები აქტიურად ცდილობენ ტრადიციული ხალხური არქიტექტურის ნორმების დაცვას და ჯერჯერობით ახერხებენ ამას.

სამეურნეო ნაგებობები კვლავაც უცვლელი სახით მეორდება. კარმიდამოში განთავსებულია რამდენიმე სამეურნეო ნაგებობა: საბძელი, ნალია, საფუტკრე, საშეშე ფარდული.

მეურნეობის ტრადიციული დარგებიდან კვლავ მისდევენ **მიწათმოქმედებას** (ხორბლის კულტურა თითქმის გამოდევნილია სიმინდით) და **მესაქონლეობას** (ჰყავთ მცირე რაოდენობით მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, თხა, ცხვარი). მესიმინდეობა არის მაჭახლელთათვის მეურნეობის მთავარი დარგი. ყანებისა და სათიბების დიდი ნაწილი ბოლო ოცი წლის განმავლობაში დაიფარა თხილის ბუჩქებით, რადგან იგი შემოსავლის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს.

შემონახულია **ტერასული მეურნეობის (ოროკები)** ზოგიერთი ნიშანი. ტერასები (ოროკები) ხის ან ქვის მასალითაა ამოშენებული და გამაგრებული.

შემონახულია **ტრადიციული ქართული შრომითი ურთიერთდახმარების ფორმა – ნადი.** მაჭახლელთა ნადი განსაკუთრებით საინტერესო სანახავია,

რადგან ამ მხარეში ცოცხალია ქართული მარავალხმიანობა და ნაღური სიმღერები შრომითი პროცესის განუყოფელი ატრიბუტია (**ნაღური (ყანური), „ელესა“**). ნადი სცოდნით სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის პერიოდშიც და მშენებლობის დროსაც. ზედა მაჭახელში ხალხური სიმღერა წარმოადგენს ყოფის ელემენტს. აქ სიმღერას ესთეტიური სიამოვნების მიღების ფუნქციაზე მეტად წმინდა პრაქტიკული და პრაგმატული დატვირთვა აქვს. სიმინდის გარჩევის დროს იწვევდნენ ქალების ნადს.

მინდიეთელებს აქვთ ბაღ-ბოსტნები. ზედა მაჭახელის ტრადიციული კვებითი სისტემა, ძირითადად, რძის ნაწარმისა და მცენარეულისაგან შედგება. მთხრობელთა ინფორმაციით, ხორცს, ძირითადად, მთაში, ზაფხულობით მიირთმევდნენ. სჩვეოდათ, ერთად შეკრება და ციკნის დაკვლა. ციკანს მთლიანად წამოაგებდნენ შამფურზე და ცეცხლზე შეწვავენ. ყოველდღიური საკვებია და, ფაქტობრივად, პურის მაგივრობას წევს მჭადი. შეჭამანდები მრავალფეროვანია: ფხალლობიო, მალახტო, კვანის შორვა, სხვადასხვა სახის მჟავები... რძისაგან ამზადებენ კარაქს, ნაღებს, მაწონს, რამდენიმე სახის ყველს: ჩეჩილი, ფშენილაი და სხვ.

მაჭახელელთა კარმიდამოებს ამკობს ყვავილნარი, ხოლო სახლების წინ და გზისპირებზე კაკლის და წაბლის ხეებია გაშენებული.

შემონახულია **მალლარი ვაზის ჯიშებიც** (ჩხავერი). ვაზი მაღალ ხეებზეა აშვებული, ძირითადად, ლეკის ხეზე.

მესაქონლეობის ტრადიციული ფორმები თანაარსებობს თანამედროვე ყოფასთან. ყოველ სოფელს აქვს თავისი „მთა“, სადაც მიერეკებიან საქონელს „მემთევრნი“ ზაფხულიდან შემოდგომამდე. მინდიეთელთა მთას **მერეთა** ჰქვია. იგი განაწილებულია მინდიეთის სოფელთა შორის. მთაში ტრადიციულად იმართებოდა შუამთობის ხალხური დღესასწაული.

ცოცხალია და დაწინაურებულია მეურნეობის დამხმარე დარგი მეფუტკრეობა. XIX საუკუნის მონაცემებით, გამორჩეული მეფუტკრეები ცხოვრობდნენ მინდიეთსა და ეფრატში⁷. მეფუტკრეობას ბევრი ოჯახი მისდევს ამჟამადაც და უკვე მთელ თურქეთსა და ასევე ევროპაშიც განთქმულია მაჭახელის თაფლი. მეფუტკრეობის პროდუქტებს ყიდნიან დიდ ქალაქებში, სადაც სპეციალური მაღაზიებია გახსნილი. იქ, ძირითადად, მაჭახელელები არიან დასაქმებული. გამოყენებულია ძველებური სკა – ყავრანი/ყოვანი, მრგვალი გეჯა, რომელიც მთლიანი ხისაგანაა გამოთლილი. არსებობს ყავრანის/ყოვანის

⁷ ნ. კახიძე. მაჭახელის ხეობა, გვ. 53.

ხეებზე გადმის ტრადიციაც.

ხელოსნობის ტრადიციული დარგებიდან შემონახულია **ხითხურობა** და, ფრაგმენტულად, **მჭედლობა, ძველად კი მაჭახელში მჭედლობის, ქვის, ხის და კერამიკული წარმოების** სახელგანთქმული კერები არსებობდა. დაკარგულია **მეთუნეობის და ქვაზე კვეთის** ტრადიციები, რითაც გამორჩეული იყო ეს მხარე. თუმცა არსებობს ადგილები, სადაც ძველად სამეთუნეო თიხას მოიპოვებდნენ კრამიტის, ჯამების, ღერგების, კეცების, საწყლე მილებისა და საწყლე ჭურჭლისათვის; აგრეთვე ახსოვთ საძიგველების//საცეხველების, ხელსაფქვაებისა თუ წისქვილის დოლაბების დამზადების წესები, მაგრამ ახალგაზრდა თაობაში ეს ცოდნა დაკარგულია. კერამიკული ნაწარმი ბორჩხიდან ამოაქვთ. ძველად მინდეთელი ქალები ამზადებდნენ კეცებს, ღერგებს. მინდეთის თემში ორი სათიხე ადგილია, საიდანაც მოჰქონდათ თიხა.

ცოცხალია და თანამედროვე სტანდარტებს შეესაბამება მოყვანილი **ხითხურობის ტრადიცია**. ადგილობრივი ხელოსნები აშენებენ სახლებს, სამეურნეო ნაგებობებს და ამზადებენ ხის ავეჯს (კარადა, კილობანი, ტახტი, მაგიდა, სკამი...).

ჯერ კიდევ აკეთებენ ხოკერებს და ერთ-ერთმა მასპინძელმა ჩვენ თვალწინ დამზადებული ხოკერი საჩუქრადაც გამოგვატანა. ხოკერი, ტრადიციულად, წაბლის და თელისაგან კეთდება, ტკეპიც წაბლისა აქვს.

ხანდაზმულ ქალებს შემონახული აქვთ **ფეიქრობის ტრადიცია**. მთხრობელთა ინფორმაციით, ფარდაგების ქსოვის ტრადიცია XX საუკუნის 50-60-იან წლებში დავიწყებას მისცემია. ტრადიცია ხელახლა აღორძინებულა XX საუკუნის 60-იან წლებში შავშეთიდან გადმოყვანილი მასწავლებლის ცოლის მეშვეობით, რომელსაც მინდეთელი გოგონებისათვის უსწავლებია ქსოვა. ოჯახებში შემონახულია საფეიქრო დაზგები.

ზედა მაჭახლის ყოფაში შემონახულია **ძველებური საოჯახო და სამეურნეო ინვენტარი** (თოხი, ნამგალი/მანგალი, ფიწალი, გოდორი, გობი, კეცი, კროჭი, ლიტრა, კოდი, ხოკერი, კოლოფი, ჯილდაი, ციგა, უდელი, სახნისი, ტაბიკები, საბელი, წირენი, თოკები/თოკვები...) და მათი დამზადების წესები.

ზემო აჭარისათვის დამახასიათებელი იშვიათი კონსტრუქციისა და სილამაზის **ხის გადახურული ხიდები, დაფიქსირდა ზედა მაჭახელშიც (ქათამო, გოხინაერი)**. მინდეთის თემში ასეთი ხიდი გადებული ყოფილა დიდლეულზე ზემტყისისა და ზემზვარისაკენ გადასავლელად და აგებული ყოფილა ადგი-

ლობრივი ხელოსნის, გივიადის, მიერ. ეს ხიდი დაუნგრევიათ ახალი, ბეტონის ხიდის გადების დროს. ოსანეთის დელეზე XIX საუკუნეში, მუჰაჯირობამდე, აუგიათ ქვის თაღოვანი ხიდი, ტრადიციული ქართული არქიტექტურული ნორმების მიხედვით. ხიდი ამჟამად მცენარეებით არის დაფარული.

უფროს თაობას ახსოვს ტრადიციული სულიერი კულტურის ზოგიერთი ელემენტი, მაგალითად, **ახალი წლის აღნიშვნის წმინდა ქართული წესი. ახალ წელს „ჩვენებურ ახალწელს“ უწოდებენ.** ახალ წელს ჩვენებური, ე.წ. ძველი სტილით, 14 იანვარს ზეიმობდნენ. „13 იანვრის ღამით თეთრ ხაბ შევწვავდით, სიმინდ მოვხარშევდით, ღამით კარგ დაცვილ მეზობელს დუუმახებდით. იმის უკანისშე აშურად გავაკეთებდით. აშურად 7 თანეა: სიმინდი, ქერი, ლოხოტი, ჭენდიძე, პური, ლობიო, ფეტვი, ჩაყვრიდით, შაქარ დუუმატებდით, წყალ დავასხამთ, მოვხარშავთ, ვანელიას ჩაყვრით, გემრიელ სუნ მივცემთ. დილით (14 იანვარს) ბიჭი, უმზრახად, დუულაპარაკებლად, ახორს სამჯერ გარს შემოუვლიდა, ახორში შევიდოდა, საქონელ, ჭარებს მიულოცვდა. მერე თეთრ ხაბს წვევებდით, ძროხას გუუგორებდით, რომე არ გაგორდეს“. „დილას კარგი მლოცავი კაც მოვიყვანთ, არ დაიძახებდა, მარჯვენა ფეხ შემოადგამდა, ღმერთმა ლამაზად გამყოფათ-ო იტყოდა. ის კაი ფეხის გამოგვიღებოდა, იმად შექერს მივცემდით, თაფლ, კაკალს მივართმევდით. ახორს შემოუვლიდა, დალოცვიდა“: სასურველად ითვლებოდა მამრობითი სქესის მეკვლე, რადგან ამბობენ, ქალებს ცუდი ფეხი აქვთო.

შემონახულია **გარეგნობის (გარგნობა)** ხალხური დღეობის ფრაგმენტები. გარეგნობა დღეს მინდიეთელები მაღლა მთებზე ადიოდნენ და ხალხურ დღეობას მართავდნენ. დღეობა აპრილის დასაწყისში აღინიშნებოდა. მთაზე შლიდნენ სუფრას, „სამობდნენ“ (ცეკვავდნენ), მღეროდნენ. ამ დღეს აკრძალული იყო გარედან რამის, თუნდაც ფიჩხის, შემოტანა, გველი შემოჰყვებო.

მინდიეთში რამდენიმე ჯამეა, **მათგან უძველესად ითვლება ირემეთის ჯამე, რომლის შიდა კვეთილობაში ტრადიციული ქართული ორნამენტის ელემენტები შეინიშნება.** მინდიეთის თემში ეკლესიათა ნაკვალევი გამქრალია. ზოგიერთი ჯამე ეკლესიის ნანგრევზეა აშენებული. ეს ადგილები სოფლების ძველ შუაგულს წარმოადგენს, სადაც მოსახლეობის ტრადიციული თავშეყრის ადგილი მდებარეობდა და მათ გაშუსლიმების შემდეგ „ჯამიკარი“ ეწოდა.

ცოცხალია თამარ მეფესთან დაკავშირებული ლეგენდა-გადმოცემები. ეს გადმოცემები ძირითადად ზ. ჭიჭინაძის მიერ XIX საუკუნის მიწურულს და-

ფიქსირებული ლეგენდების ვარიაციებია⁸, მაგრამ მათი დღემდე არსებობა ტრადიციული ქართული კულტურის სიცოცხლისუნარიანობის ერთ-ერთი საყურადღებო გამოვლინებაა.

ტრადიციული ქართული მენტალობის მრავალი მახასიათებელია ზედა მაჭახელში შემონახული: სოფელი მხარში უღვას ერთმანეთს ჭირსა და ლხინში. ჩვენს თხოვნაზე, შეესრულებინათ ქართული სიმღერები, ერთგან უარი გვითხრეს, მოგვიბოდიშეს: „დღეს სოფელში მკვდარია, მხიარულება არ არისო“.

ზედა მაჭახელი საინტერესოა ენობრივადაც. სასინარულოა, რომ ბავშვებიც კი ქართულად ლაპარაკობენ და ეს გამონაკლისს წარმოადგენს თანამედროვე სიტუაციაში. თურქეთში მოქცეულ ქართულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეთა შორის ამ ეტაპზე მხოლოდ მაჭახელში არ დგას ქართული ენის დაკარგვის მკვეთრი საფრთხე.

⁸ ზ. ჭიჭინაძე. წმ. თამარ მეფე ქართველ მაჰმადიანებში შეკრებილის ცნობებით. აღწერილი და მეოთხეთ გამოცემული ზ. ჭიჭინაძისაგან. ტფ. 1913.

Rozeta Gujejiani

**MINDIETI COMMUNITY
(ZEDA MACHAKHELI, REPUBLIC OF TURKEY)**

Summary

Mindieti community (“Maral”) is in Zeda (Upper) Machakheli. Zeda (Upper) Machakheli belongs to Turkey from 1921 while Kveda (Lower) Machakheli was a part of Georgia occupied by Bolshevik Russia. Machakheli gorge was declared a closed zone by the Soviet Union as well as by the Republic of Turkey; the communication between the two parts of gorges was forbidden for sixty years. After creation of the Republic of Georgia the relations between the relatives living in different parts of the gorge have been restored.

Zeda (Upper) Machakheli (Jamili in Turkish) consists of 6 communities: Khertvisi, Zedvake, Eprati, Kvabitavi, Mindieti, Akria. There are several villages (Mahalea) in every community. The administrative centre of Zeda (Upper) Machakheli is Khertvisi, Borchkha district, vilayet (region) of Artvin. Nowadays there are 500 families in Zeda (Upper) Machakheli, almost half of them stay in gorge for winter. It is pleasant that after the retirement people from Machakheli return to their motherland from big cities.

Mindieti community is situated in Didghele gorge. There are some other streams in Mindieti: Tsivnareti stream, Zekaleti Stream etc.

Zeda (Upper) Machakheli is recognized to be a protected territory by UNESCO. There are several big and small villages in Mindieti community: Iremeti, Zekaleti, Osaneti, Kavtareti, Givieti, Tsetskhleti, Konkalati, Zemtkisi, Zemvare (Givieti’s Sakaria, Mahale), the half of Veli, the half of Tsiakhi, Tsivnareti, Kortaneti, Gogortke, Jorieti, Didtke. The population of Mindieti is ethnically Georgian.

The old name of Machakheli is Michikhiani. Michikhiani was a part of eparchy of Tbeti.

From 1878 Machakheli was under the jurisdiction of the Russian Empire. As a result of the Russian anti-Georgian policy, many Georgians left the gorge in 1881-1882 as well as in 1921.

The memory about Georgian surnames is saved in Mindieti. There are several surnames which are represented in an unchanged form, for example Iremadze, Katamadze, Tsivnaridze, Giviadze etc. A large part of surnames have Islamic form: Ikhtiaroghli, Metinoghli etc. After creation of the Republic of Turkey new Turkish surnames were given to the population of Mindieti as well as to the citizens of Turkey.

The knowledge about the traditional agricultural-economic relations between historical Georgian regions – Zeda (Upper) Machakheli, Nigali/Ligani, Shavsheti (the Republic of Turkey nowadays) and Adjara is saved in population. Unlike other parts of historical Georgia, the migration processes are not common in Zeda (Upper) Machakheli. The number of population in Mindieti community decreases in winter, but several families stay in almost every village.

The type of settlement in Zeda (Upper) Machakheli is traditionally Georgian, Khevispiruli. Villages and dwellings are situated in vertical zone. Villages are divided into districts. The people with the same surnames, close relatives live mainly in districts. The dwellings in Zeda (Upper) Machakheli are traditionally made of chestnut trees, with the stone foundations, covered with lath distilled from spruce or tiles; they represent the local varieties of Adjarian house. The indivisible parts of the dwellings are barn and granary.

From the traditional branches of economy they still follow agriculture (wheat is almost wholly replaced by maize) and stock farming (they have cattle, goats, sheep). Growing maize is the main branch of economy in Machakheli. A big part of cornfields and mowing lands has been covered with hazelnut bushes during the past twenty years, because they are important sources of income. The traditional Georgian mutual aid form – Nadi is saved as well as some kind of vine varieties (Chkhaveri). The vine grows up on the high trees, mainly on the Leki (maple) tree. People in Mindieti have gardens. The traditional food system in Zeda (Upper) Machakheli mainly consists of dairy products and vegetables.

The traditional forms of stock farming coexist with the modern life. Every village has its own Mta (Mereta). The folk feast of Shuamtoba was held traditionally in the mountains. The subsidiary branch of the economy – bee-keeping is also developed.

From the traditional branches of handicraft wood carpenter and partly blacksmith's work is preserved. The tradition of weaving is saved in elderly women. The looms are kept in families.

The traditional family and economic equipment and the rules of their

production is preserved in Mindieti as well as the wooden covered bridge of rare construction and beauty and comparatively new stone arched bridge, which is built according to the traditional Georgian architectural standards.

The older generation remembers some elements of traditional spiritual culture, for example, New Year; the fragments of folk feast of Garegnoba (Gargnoba) are preserved as well as the legends about King Tamar. There are several Jameh mosques. The oldest is the Mindieti Jameh; the elements of the traditional Georgian ornaments can be seen in its internal carvings.

Zeda (Upper) Machakheli is also interesting linguistically.

Among Georgian historical-ethnographic regions, which are the part of Turkey, only Machakheli has no threat of losing the Georgian language at this stage.